

**BADIIY MATNNING LINGVOPOETIK TADQIQI: XURSHIDA VOHOBJON QIZI
SHE'RIYATI MISOLIDA**

Ergasheva Moxichexrabonu Elmurod qizi

Andijon Davlat Pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda badiiy matn tahlilining filologik tamoyillari zamonaviy o'zbek she'riyati vakilasi Xurshida Vohobjon qizining "Ayb" she'ri misolida o'rganiladi. Maqolada til birliklarining estetik funksionalligi, muallif idiostilining lisoniy xususiyatlari va poetik sintaksis masalalari tahlilga tortilgan. Tadqiqotning maqsadi she'riy matndagi leksik-semantik va fonetik qatlamlarning badiiy g'oya ifodasidagi o'rnini ilmiy asoslashdan iborat.*

Kalit so'zlar: *lingvopoetika, badiiy matn, idiostil, konnotatsiya, poetik transformatsiya, Xurshida Vohobjon qizi, metafora, arxaizm, badiiy obraz.*

KIRISH

Lingvopoetika – tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlari kesishmasida yuzaga kelgan soha bo'lib, uning asosiy obyekti badiiy matnning lisoniy qurilishidir. Badiiy matnda har bir til birligi muallifning estetik niyatiga bo'ysundirilgan bo'ladi. Akademik N.Mahmudov ta'kidlaganidek, "Shoir tildagi neytral birliklarni poetik faollashtirish orqali yangi bir lisoniy olam yaratadi" [3, B. 12].

Xurshida Vohobjon qizi she'riyati o'zining lisoniy nazokati va mumtoz an'analarga sodiqligi bilan ajralib turadi. Uning "Ayb" she'ri lingvopoetik nuqtayi nazardan murakkab strukturali asar bo'lib, unda tilning barcha sathlari (fonetik, leksik, sintaktik) yagona estetik maqsadga – lirik qahramonning ruhiy iztirobi va ishqiy falsafasini ochib berishga xizmat qiladi.

I. "AYB" SHE'RINING BAYTMA-BAYT LINGVOPOETIK TAHLILI

Shoira ushbu she'rida an'anaviy aruz vazni ohanglaridan va zamonaviy barmoq tizimi elementlaridan sintez qilingan o'ziga xos ritmni tanlagan.

1-bayt tahlili:

O'ylagandim, vos kechurman, yengdi g'olib hislarim,

Istagandim, qolmasin deb na darak na izlarim.

Bu baytda antiteza (ziddiyat) va gradatsiya (darajalanish) usullari qo'llanilgan. Muallif "O'ylagandim" va "Istagandim" fe'llari orqali lirik qahramonning subyektiv niyatini ifodalaydi. Biroq "yengdi g'olib hislarim" birikmasida iroda va tuyg'u o'rtasidagi konflikt lisoniy aks etgan. Lingvopoetik jihatdan "voz kechurman" shaklidagi -urman qo'shimchasi matnga arxaik (mumtoz) ruh baxsh etib, tuyg'ularning qadimiyligi va boqiyiligiga ishora qiladi [2, B. 54].

2-bayt tahlili:

Ming sinov, ming bir sukunat ichra hayrat tunlari

Orzular olamida miltirar yulduzlarim.

Ikkinchi baytda giperbola ("ming sinov", "ming bir sukunat") va metafora yetakchilik qiladi. "Sukunat" tushunchasi shoira ijodida semantik jihatdan "iztirob" va "mushohada" ma'nolarini yuklaydi. "Yulduzlarim" obrazi – bu lirik qahramonning so'nib borayotgan yoki hali ham umid berayotgan orzularining vizualizatsiyasidir. Tovushlar darajasida "m" va "n" sonor tovushlarining takrori (assonans) sukunat atmosferasini lisoniy jihatdan ta'minlagan [1, B. 110].

3-bayt tahlili:

Toq kezar bir umr ko'ngil gul muhabbat bog'ida,

Eng ulug' tole–munavvaarlig'da bo'lsin yuzlarim.

Ushbu baytda shoira mumtoz she'riyatning an'anaviy obrazlari – "bog'" va "gul" metaforalaridan foydalanadi. Biroq "toq kezar" (yolg'iz kezar) birikmasi orqali muhabbatning ham go'zalligini, ham fojiali yolg'izligini ko'rsatadi. "Munavvarlig'" so'zi o'zining morfemik qurilishiga ko'ra (munavvar + lig') qadimgi turkiy til elementlarini eslatadi. Bu shoira idiostilida o'zbek tilining tarixiy qatlamlariga bo'lgan ehtiromni ko'rsatadi [4, B. 82].

4-bayt tahlili:

Sezmasin sarsonligin dil, olmagin also malol,

Mehr ila nurini sochsin, muhtalodir ko'zlarim.

Baytda personifikasiya (jonlantirish) va murojaat usuli qo'llanilgan. "Dil" – mustaqil subyekt sifatida namoyon bo'ladi ("sezmasin sarsonligin"). "Muhtalo" so'zi kontekstual semantikada ham ishqiy telbalikni, ham taslimiyatni anglatadi. Lingvistik jihatdan "nurini sochsin" birikmasi lirik qahramonning ma'naviy poklanishga intilishini ko'rsatuvchi lisoniy vositadir.

5-bayt tahlili:

Necha bor qildim tazarru, necha bor so'rdim ko'mak,

Senga kor etmas nega hatto kitobat-so'zlarim?

Bu yerda shoira anafora ("necha bor...") usulidan foydalanib, emotsional kuchlanishni oshiradi.

"Kitobat-so'zlarim" birikmasi lingvopoetik nuqtayi nazardan eng kuchli obrazlardan biridir. "Kitobat" – yozuv, adabiy bitik demakdir. Shoira o'z dardini shunchaki og'zaki nutq emas, balki muhrlangan, qat'iy bir yozuv darajasiga ko'taradi. Ritorik so'roq esa lirik qahramonning javobsiz qolgan nidolarini ifodalovchi sintaktik vositadir [5, B. 132].

6-bayt tahlili:

Gul hayoting yuzlanar nurli makon-manzil sari,

Men esa keldim yetib, kutmoqdadir unsizlarim.

Baytda antiteza (qarshilantirish) markaziy o'rinda: "gul hayoting" / "unsizlarim". Shoira "unsizlarim" deganda o'limni, abadiy sukunatni yoki aytilmagan so'zlarini nazarda tutishi

mumkin. Bu lisoniy birlik o'quvchida "podtekst" (matn osti ma'nosi) hosil qiladi. "Nurli makon" obrazi esa optimist va pessimist qarashlarning to'qnashuvini lisoniy tasvirlaydi.

7-bayt (Xulosa bayti) tahlili:

Ayb esa oshuftalig', Haq hukmigadil muntazir,

Ojiza Xurshida izlar qayda deb yolg'izlarim...

She'ning "kuchli nuqtasi" hisoblangan so'nggi baytda sarlavha ("Ayb") mazmuni ochiladi. "Ayb" – bu "oshuftalig'" (shaydolik). Shoir o'zining lisoniy tanlovi orqali aybni gunoh emas, balki ilohiy bir holat sifatida talqin qiladi. "Haq hukmiga dil muntazir" satrida lirik qahramonning diniy-falsafiy dunyoqarashi o'z in'ikosini topgan. "Ojiza Xurshida" birikmasida muallifning o'z ismini (taxallus) qo'llashi asarga shaxsiy iqror ohangini kiritadi.

II. SHOIRA IDIOSTILINING LISONIY MANZARASI

Xurshida Vohobjon qizining idiosтили (individual uslubi) o'zbek she'riyatining lingvistik imkoniyatlarini yangi qirralar bilan boyitadi.

1. Leksik qatlam: Shoir tili – bu mumtoz so'zlar ("oshuftalig'", "kitobat") va zamonaviy obrazli tafakkurning sintezidir.

2. Sintaktik qurilish: Gaplarning inversiyaga uchrashi, ritorik savollar va parallelizmlar matnning dinamikasini ta'minlaydi.

3. Semantik transformatsiya: Oddiy so'zlar (masalan, "yulduzlar", "sukunat") she'r kontekstida keng ko'lamli ramziy ma'nolarga ega bo'ladi.

Badiiy matn tahlili shuni ko'rsatadiki, shoir har bir tovush va har bir so'zning estetik yukini his qiladi. "Shoirning mahorati – tildagi tayyor birliklardan yangi ma'no jilolarini qidirib topishda namoyon bo'ladi" [6, B. 21].

XULOSA

Xurshida Vohobjon qizining "Ayb" she'ri lingvopoetik tadqiqotlar uchun boy manba hisoblanadi. Tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. She'ning lisoniy qurilishi uning g'oyaviy-badiiy mazmuni bilan to'liq mos keladi.

2. Leksikada mumtoz o'zbek tili elementlarining qo'llanilishi matnning uslubiy darajasini (balandparvozligini) ta'minlagan.

3. Sintaktik vositalar, xususan, anafora va ritorik so'roqlar lirik qahramonning ruhiy hayajonini ifodalashda markaziy rol o'ynagan.

4. Shoiraning idiosтили samimiylik, falsafiylik va lisoniy tejamkorlik kabi xususiyatlar bilan xarakterlanadi.

Kelajakda yosh ijodkorlar asarlarini ana shunday lingvopoetik metodologiya asosida o'rganish o'zbek filologiyasining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.

2. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 160 b.

3. Mahmudov N. Soʻz estetikasi. – Toshkent: Toshkent Islom universiteti, 2013. – 208 b.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 480 b.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 144 с.
6. Umurqulov B. Badiiy adabiyotda soʻz. – Toshkent: Fan, 1993. – 112 b.
7. Xurshida Vohobjon qizi. "Ayb" she'ri (qo'lyozma/to'plam asosida).